

NAHÇIVAN'DAN FİGÜRLÜ BİR MEZAR TAŞININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU

Özet

1995 ve 2006 yıllarında iki kez uğramış olduğumuz Nahçıvan'da koç heykeli biçiminde bir mezar taşı dikkatimizi çekmiştir.

1186 tarihinde Büyük Selçukluların kollarından olan İldenizliler tarafından inşa ettirilen Mümine Hatun Türbesi'nin çevresinde oluşturulan açık hava müzesinde bulunan bu mezar taşı, figürlü kabartma açısından hayli ilginçti. At, koyun ve koç şeklinde Türk sanat ve kültüründe yaşatılan mezar taşı geleneğinin temsilcilerinden olan koç şeklindeki mezar taşının, iki yan yüzeyinde tekrarlanan kabartmalar, bu yazının konusunu teşkil etmektedir.

Ortada bir hayat ağacının iki yanında tekrarlanan sahneler ilk bakışta ölüm kültürü ile ilgisiz gibi görünse de, ayrıntılara inildiğinde bunların yansımalarını, daha çok XII-XIII. yüzyıl Anadolu-Türk sanatı ve çevrelerinde görmek mümkündür.

Bu tanıtımda bu kabartmalara ve kültür çevrelerine dikkat çekmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nahçıvan, Koç heykeli, Mümine Hatun, Figür, Mezar taşı.

Impressions of Figural Gravestone from Nakhichevan

Abstract

One distinctive ram-shaped sculpture representing a gravestone received our attention during our visits to Nahçıvan in 1995 and 2006. This sculpture with relief decoration on it sides has been kept at the open-air museum form around the tomb of Mümine Hatun, built in 1186 by the Atabeghlik of İldeniz who were one of the branches of the Seljuks. This type of ram-shaped sculptures along with horse-and sheep-shaped ones represents a common gravestone tradition which characterizes the the Turkish art and culture. The reliefs repeated on the sides of the ram-shaped gravestone from Nahçıvan represent a narrative. The repeated scenes depicted on both side of a life tree placed in the center at first glance seem to represent a mortuary ritul. Nevertheless, when the iconography of these figures are examine in

detail, it would appear that the reflections of this type of figures are known to us primarily Anatolian Turkish art and its cultural sphere dating to the 12 th and 13 th centuries. In this context, this essay examines this ram-shaped gravestone within its cultural setting.

Key words: Nahçıvan, Ram-shaped sculpture, Mümine Hatun, Figure, gravestone.

İlkin 1995 martında, ikinci olarak da 2006 temmuz ayında ziyaret ettiğimiz¹ Nahçıvan Mümine Hatun Kümbeti² ve çevresi, ilkinde göre çok daha çağdaş şekilde yeni bir çevre düzenine kavuşturulmuştur. Şehrin eski bölümüne ait türbe ve çevresinde mükemmel bir park alanı, gezinti ve dinlenme yerleri, çamlık bir saha içerisinde devlet büyüklerine ait çeşitli boyutta heykel ve anıtlarla zenginleştirilmiştir.

Bu parkın güneybatıya bakan eğimli kesimi bir ihata duvarı haline dönüştürülerek alt zemin, ortada kalan Mümine Hatun Türbesi'ni ön plana çıkaracak şekilde tesviye edilmiştir. Tepeyi ve üstteki parkı çevreleyen duvarın Türbeye bakan yönünde bazıları yerde, bazıları duvar üzerine monte edilmiş şekilde düzinelerce figürlü, kitabeli, koç-koyun heykeli biçiminde işlenmiş mezar taşları ile çeşitli büyüklükte farklı mezar taşları, kitabeler ve sandukalar teşhir edilmektedir. Bunların büyük bir kısmı Türk kültürünün geçmişe ait ürünleri olup, çevreyle birlikte tam bir açık hava müzesi niteliğindedir (Foto 1).

Koç heykeli şeklinde düzenlenmiş mezar taşlarından birisi, bu yazının konusunu teşkil etmektedir.

¹ 2006 yılı temmuz ayında Yrd. Doç. Dr. Tahsin Parlak ve Dr. Ali Murat Aktemur'la birlikte gerçekleştirdiğimiz bu projenin faaliyet alanı, Nahçıvan, Azerbaycan, İran Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı da kapsıyordu. Araştırmaya katılan ve benimle birlikte çeşitli zahmetlere katlanan yol arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bu gezinin fotoğraflarını çeken Dr. A. Murat Aktemur'a ayrıca teşekkür borçluyum.

² Mümine Hatun Türbesi, Nahçıvan'da 1186 yılında Büyük Selçukluların atabeklerinden Şemseddin İldeniz'in oğlu Kızıl Aslan tarafından annesi adına yaptırılmıştır. 25m. boyunda, dıştan on iki kenarlı, içten de silindirik şekilde yükselen türbenin altında kripta kısmı bulunuyordu. Üzerindeki pramidal çatı zamanla yıkılmış, alttan düz örtü ortaya çıkmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, I, İstanbul 1972, s.85-86.; Ay. yz. **Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri**, İstanbul 1979, s. 67-68; E. Reclus, **Nouvelle Geographie Universelle**, C. VI, 1881, s. 176.; C. Kıyasi, "Azerbaycan Mimarlık Abideleri", **YOM**, Bakü 2005, s.72-76.; Baklanov, **İskusstvo Azerbaydzhana**, Bakü 1956.; M. Useynov- L.S. Bretanitsky-A.Salamzade, **İstoriya Arkhitektury Azerbaydzhana**, Moskova 1963.

Koç heykeli, çeyrek daire biçimindeki ihata duvarının ortalarında yer alır. Yaklaşık 96x40x21 cm. boyutlarındaki heykelin ön ayakları kırılmış olduğundan, buraya arka ayakların yüksekliğinde, taşın rengi olan kırmızı harçtan dayanak yapılarak duvar üstündeki taş zemine monte edilmiştir (Foto. 2) (Çizim 1).

Tam profilden verilmiş olan koç heykelinin boyun kısmı oldukça kalın olup, başın iki yanında çift kıvrımlı iki boynuzu ve sivri ağzıyla dikkat çeker. Gövde kısmı ise sırt, omuz ve kuyruk kısımlarını belirleyen bitkisel dekorasyonlu bordür süslemeleri bakımından birçok benzerinden ayrılır.

Gövdenin yan yüzünde ise ilginç bir gündelik sahne işlenmiş olup, bu sahenin ilk bakışta ölümle herhangi bir ilgisi yok gibi görünür.

Heykelin kalın boynunun alt kısmı burada tüylerin varlığını hissettirecek şekilde kabaca ve damarlı işlenmiş, boynun üst kısmı ise buradaki tüylerin varlığını ortaya koyacak şekilde bukle bukle bitki süslemeleriyle, dikkatleri üzerine çekmektedir.

Boyunla başı ayıran kısımda, yine sarmaşık yapraklarını hatırlatan bitkisel bir bordür bulunur.

İri, plastik etkisi yüksek, çift kıvrımlı boynuzların üzeri ise zincir geçme şeklinde süslemelerle tezyin edilmiştir.

Heykelin asıl dikkat çeken kısmı yan yüzlerdir. Burada sırt ve boyun ile kuyruk kısmının, Türk sanatının özellikle Selçuklular döneminde çok yaygınlaşan, uçları Rumilerle sonuçlanan sarmaşık yapraklarından oluşan bir bordür ile çevrelendiği görülür. Sırttan, önden ve kuyruk kısımlarından sınırlanan yan yüzeylerde; ortada bir hayat ağacı kabartmasının iki yanında, ikişerli düzenlenmiş kompozisyonlar yer alır.

Bu kompozisyonlardan soldaki bir minder üzerinde bağdaş kurmuş, cepheden verilmiş bir erkek figürü ile, solda onun yanında diz çökmüş bir hizmetçi tasviridir. Sağda ise yukarıya doğru yerleştirilmiş, altında kaidesi bulunan bir ibrik, en sağda da bir esatir³ yaratık (masal, efsane hayvanı) tasvir edilmiştir.

Dikkatle bakılırsa ortadaki hayat ağacının basit, şematik şekilde, kökü ile birlikte verilmiş, dal uçlarında nar bitkileri bulunan bir nar ağacı olduğu ve iki

³. Masal hayvanları özellikle Doğuya özgü hikayeler, mitler ve efsanelerde olağan durumlarda okuyucunun karşısına çıkan, anlatım durumuna göre insanlara yardım veya güçlükler çıkaran olağanüstü güç ve sırlara sahip hayvanlar olup, bunlardan bazıları Kaf Dağı'nın arkasında yaşar, sesleriyle çevrelerini inletir, felaketler yağdırır ya da bolluk, bereketin timsali olarak rol oynarlar. Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul 1998, s.138 v.d.; B.Ögel, *Türk Mitolojisi I, II*, İstanbul 1971.; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972.

yanda bulunan figürlü kabartmaları birbirinden ayırarak cenneti sembolize ettiği anlaşılır.⁴ Benzer ağaç motiflerine XIII.–XIV. yüzyıllara ait, Akşehir, Tokat yöresi mezar taşları⁵ ile Varka-Gülşah Mesnevisi'nin⁶ minyatürlü sahnelerinde ve XIV-XV. yüzyıllara ait "Türkmen ekolü" diye tanımlanan minyatürlü eserlerde de rastlanır.⁷

Bunun solunda bir sergi (minder) üzerinde bağdaş kurarak oturan şahsın, dik oturuşlu, sağ elinde göğüs hizasında tuttuğu kadehi ve hafif dirseklerini kırarak dizleri üzerine koyduğu sol eli ile, bir hükümdar tavrı içinde olduğu görülür. Başına alınının iki yanına sarkmış bir başlık giydiği anlaşılan figür ise küçük ve kısılmış gözleri, yassı burun ve yuvarlak hatlara sahip yüz ifadeleri ve üzerine giydiği, vücudu sıkça saran tunik ile XIII. yüzyıl Selçuklu tiplerini hatırlatmaktadır. Oturuşu, kadeh tutuşu, hakim ve mağrur bir görünüm kazandırmıştır bu figüre.

Onun yanında, dizleri üzerine çökmüş, sağ elinde içki kabı bulduran figür ise, sol elinde tuttuğu küçük bir kadeh ile efendisine içki sunmaktadır. Hafifçe öne eğilmiş gövdesi ve başı ile bir hizmetçi konumundaki bu figür, gövdesinin alt

⁴ Hayat ağacının Türk mitolojisindeki yeri ve anlamı konusunda bkz. E. Esin, "Ötüken Yıy" (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar), **Atsız Armağanı**, İstanbul 1976, s. 147-186.; G. Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi" (Das Lebensbaum Motiv in der Seldschukien Kuns in Anatolien), **Bellekten**, XXXII, Nu. 125, Ankara 1968, s. 25-36., Ay. yz. "Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında" (Über Eine Ortokidische Lebensbaum Darstellung), **Vakıflar Dergisi**, VII, İstanbul 1968, 117-125.; H. Gündoğdu, **Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s.493-494.

⁵ Bu mezartaşlarının tanıtımı ile ilgili olarak bkz. B. Karamağaralı, "Sivas ve Tokat'taki Mezartaşlarının Mahiyeti Hakkında" **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, II, Ankara 1971, s. 27-42.; G. Öney, "Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı, Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezartaşları" (Tombstones in the Seljuk Tradition With Double Headed Eagle, Falcon, Lion Figures in Anatolia), **Vakıflar Dergisi**, VII, Ankara 1969, s.283-302; H. Gündoğdu, **a.g. tez**, s. 490 vd.

⁶ Varka-Gülşah Mesnevisi minyatüleri konusunda bkz. G. İnal, **Türk Minyatür Sanatı**, Ankara 1995, s. 49 v.d, R.22, 28.; A. Ateş, "Un vieux Poeme Romanesque Persan; Recit de Warqah et Gulshah", **Ars Orientalis**, IV, 1961, s. 143-153.; A.S. Melikian-Chirvani, "Le Roman da Varqa et Golsah", **Ars Asiaticues**, Tome XII, Paris 1970.

⁷ XIV. yüzyılım ortalarında başlayan Celayirliler, İncular, Muzafferiler, Timurular ve sonraki dönemde (İskender Sultan, Şiraz, Herat, Baysungur, Karakoyunlu ve Akkoyunlu) hazırlanan minyatürlü eserler "Türkmen ekolü" olarak anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. G.inal, **a.g.e.**, s. 149 v.d.; B.W. Robinson, **A Descriptive Catalogue of the Persian Paintings in the Bodleian Library**, Oxford 1958.; F. Çağman-Z. Tanındı, **Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri**, İstanbul 1979.

kısmına, ortadan ikiye ayrılmış şekilde çizgili bir kıyafet giymiştir. Her iki figürün de belinde, sıkıca sarılmış birer kemer bulunduğu anlaşılmaktadır.

İki figürün arasında, çevresi ince profillerle sınırlandırılmış bir çerçeve içinde, niteliği tam anlaşılamayan bir ibare bulunmaktadır. Bunun bir yazı veya tarih olabileceği düşünülmekle birlikte neyi ifade ettiği pek anlaşılamamaktadır.

Hayat ağacının sağında altı yuvarlak, üstü çanak şeklinde kavisli bir altlık üzerinde duran ibrike yer verilmiştir. İnce, uzun boyunlu, geniş karınlı, aşağı doğru kıvrılan su dökme yeri ve sapı ile dikkat çeken ibrik şekillerine, mezar taşlarında ve minyatür sahnelerinde sık rastlanır. İslami çevrelerde suyun temizlik ve imanla bir ilişkisinin olduğu bilindiğine göre, bunun dinle ilgili bir sembol olması gerekir.

Yan yüzeyin son figürü, bir efsane hayvanı olan siren'dir. Siren burada bir dalın üzerine konmuş ve sırtı diğer kompozisyonlara dönük vaziyette işlenmiştir. Dalın üzerine iki ayağının pençeleriyle kuvvetli şekilde tutunmuş olan sirenin, uzun bir kuyruğu ile, biri aşağı sarkmış şekilde dal üzerinde, diğeri sırta yapışık biçimde uçları çizgilerle belirtilmiş iki kanadı bulunmaktadır. Dikçe tutulmuş baş kısmı, bir genç kız başını andırmaktadır. Yuvarlak yüz, küçük ağız ve başına dik bir şekilde oturtulmuş başlık (=taç) ile dikkat çeken bu yaratığın Doğu kültürlerine ait, Kafdağı'nın arkasında yaşayan bir efsane hayvanı bilinmektedir.⁸ Yüz tiplerinin hükümdara ait yüz tipi ile benzerliği dikkatlerden kaçırılmamalıdır (Çizim 1).

Orta Asya'dan Çinde, Hindistan'a, Hazar Denizi'nin kuzeyinde Macaristan'a Afganistan, İran, Irak, Suriye, Mısır ve tüm Anadolu'ya kadar Türk sanatının yaygın olduğu çevrelerde XII. XIII. yüzyıllardan itibaren at, koç ve koyun heykeli biçiminde pek çok mezar taşına rastlanmaktadır.⁹ Ancak bunların XIV. ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu'nun büyük kısmına hakim

⁸ Siren (simurg) ve harpinin sembolik anlamları konusunda bkz. M. Önder, "Kubadabad Sarayı Harpi ve Simurgları", **Türk Etnografya Dergisi**, X, Ankara 1967, s. 5-17.; Ay, yz. **Konya Müzesi Taş ve Ahşap Eserler Seksiyonu**, İstanbul 1962.; E. Baer, "A. Group of Seljuks Bas Reliefs", **Oriens**, Vol., 20/1967, Leiden 1969, s.116.; K. Otto-Dorn, "Turkish Grabsteine Mit Figurenreliefs Aus Kleinasien", **Ars Orientalis**, III, 1959, s. 63-76.; H. Gündoğdu, **A.g. tez.**, s. 275.

⁹ M. F. Kırzioğlu, "Azerbaycan ve Anadolu'da Türkistan'dan Gelen Eski Milli-Gelenek: Kabirtaşı olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri", **X. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara 1993. s.133-160.; E. Danık, **Koç ve At Şeklinde Tunceli Mezartaşları**, Ankara 1990, s.62-89.; H. Gündoğdu, v.D., **Tarihi ve Kültürel Yönleri ile Oltu**, Ankara 2002, s. 115-121.; Ay. yz. "Afyon'da Yeni Bulunmuş Figürlü Bir Mezartaşı Hakkında," **Sanat Tarihi Yıllığı**, S.XII, İstanbul 1982, s.62 v.d.; N. Sevgen, "Anadolu da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları" **Tarih Dünyası Dergisi**, S. VIII, Ankara 1950, s. 333-336.; A. Çay, **Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklere Koç-Koyun Meselesi**, Ankara 1983,

olan Türkmen devletlerinden Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında daha da yaygınlaştığı ve hatta onlara ad olduğu da bilinmektedir.

Başta Erzurum, Erzincan, Kars; Ardahan, Tunceli, Elazığ ve Iğdır olmak üzere, en küçük eski yerleşim birimlerinde bile at, koç, koyun heykeli şeklinde mezar taşlarına rastlanmaktadır.¹⁰ Bu hayvanların her üçü de Türklerin hayatlarında en çok değer verdikleri, güçlerinden, taşıyıcılıklarından, tüylerinden, etlerinden, sütlerinden faydalandıkları yaratıklardır. Onlarla iç içe olmanın yanında, onların sadakat, dürüstlük ve mertliklerinden dolayı da sosyal bir olguya işaret ederek bazı devlet ve toplulukların bayraklarına sembol olmuşlardır. Milattan önceki asırlardan bunların uzantıları olan dağ keçileri ve koyunları, at figürleri, çeşitli göç yolları üzerinde petroglif olarak da karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Ancak XII-XIII. yüzyıllardan itibaren mezar taşlarına bu hayvan şekillerinin verilerek kendilerini sembolleştirmeleri, konunun İslami anlamda bir değişime uğradığını göstermektedir. Burada olduğu gibi Azerbaycan'da ya da Türklerin yoğun olduğu hemen her bölgede bunların benzerlerine rastlanmaktadır.

Mezar taşımızdaki hayat ağacı Türklerde, daima evrenin direği, göğün eksenini kabul edilmiştir.¹² Burada da aynı anlamda kullanıldığı, ancak İslami bir çerçeveye bürünerek nar ağacı biçiminde tasvir edildiği görülmektedir.

Hayat ağacının solunda bağdaş kurarak oturan insan figürünün elinde göğüs hizasında bir kadeh tutması, onun önemli bir şahıs, bir hükümdar olduğunun kanıtıdır. Bağdaş kurarak ve ökçesini dışa getirerek oturmak, Türklerde hükümdarlara mahsus bir oturuş şeklidir.¹³ Sol elini dizleri üzerine koyma geleneği de bu oturuş şeklinin bir gereğidir. Tam cepheden, uzaklara doğru bakar şekilde, dik ve kısık gözlerle tasvir şekli de Kültüğün ve Bilge Kağan döneminden beri Türk sanatı çevrelerinde rastlanan oturuş biçimidir.¹⁴ Bu oturuş biçiminin en yakın

¹⁰ Bkz. 9 No'lu dipnotta anılan eserler.

¹¹ Petroglifler geçmiş asırlarda çeşitli toplumların yerleşim yerlerinde ya da göç yolları üzerinde yapmış oldukları basit hayvan ve insan şekillerine verilen isimdir. Bunlara Orta Asya'da Kazakistan sınırları içerisindeki Karadağ (Karataş)larda, Azerbaycan'da Bakü'nün 65 km. güneyinde Cobustan (Kobustan) denilen yerde, Ural Dağları çevresinde, Kağızman Camuşlu bölgesinde rastlanmaktadır. Bk. T. Parlak, **Aral'ın Sırları**, Ankara 2005, 17, 60 v.d.

¹² Bkz. 4 No'lu dipnotta anılan eserler, aynı yerlerde.

¹³ E. Esin, "Bağdaş ve Çökmek: Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi", **Sanat Tarihi Yıllığı**, III, İstanbul 1970. s. 231-242.

¹⁴ E. Esin, "Bağdaş...", s.231-242.; H. Gündoğdu, **A.g.tez.**, s.34 v.d.; L. Jisl, "Kültüğün Anıtında 1958 Yılında Yapılan Arkeoloji Araştırmalarının Sonuçları," **Belleten**, XXVII, 1963, Nu. 104, s.387 vd.; O. Aslanapa, "Türklerde Arma Sanatı", **Türk Kültürü**, Sayı 16, s.40.

benzerine Konya Kalesi'nden İnce Minareli Medrese Müzesi'ne getirilmiş bir insan kabartmasında rastlarız¹⁵.

Üslup açısından oturan figürden başka diğerleri için, zemin olgusu düşünülmemiştir. Ancak insan figürünün altında, zemin olgusuna işaret etmek üzere, bir sergiye (minder) yer verilmiştir. Buradaki insanların yüz tipleri, giysileri tamamıyla XIII. yüzyıl Selçuklu dönemi insan tipleriyle uygunluk içerisinde.

Bağdaş kuran hükümdara hizmet eden kadın figürü de giysisi, duruş şekli, elindeki kadeh ve sağ elinde tuttuğu içki kabı ile XIII. yüzyıl Kubad Abad çinilerinde,¹⁶ bazı minyatürlerde,¹⁷ hatta XVI.- XVII. yüzyıl halı kompozisyonlarında karşımıza çıkan ve üslup açısından tamamı ile Selçuklu çıkışına bağlı sahnelerdir.

Hayat ağacının sağında bulunan ibrik; temizliği, İslam dinini ve öteki dünyayı hatırlatan dini bir semboldür. Burada ibriğin tek başına verilmesi, mezar taşı her kime ait ise onun ahiret inancı ile ilgili olmalıdır.

Sahnenin en sağında yer alan siren (simurg) Kafdağı'nın arkasında yaşayan, sesi çok kuvvetli çıkan bir kuş olduğu için, bazı devlet büyüklerinin ölüm günlerinde, anma törenlerinde çalan canavar düdüğü dediğimiz sirenlerin kaynağı sayılmıştır.¹⁸ Bu da dolaylı olarak sonsuzluğu, ölümü simgelemektedir.

Üslup açısından da bu sirenin en yakın benzerleri Türk -İslam Eserleri Müzesi'nde¹⁹ taşa işlenmiş olarak, ya da bir çok mezar taşında karşımıza çıkmaktadır. Felaketlerin habercisi olarak da bilinen sirenin burada ölüm sembolü olarak kullanıldığı kanaatindeyiz.

Türk Sanatı çevrelerinde XII.-XIII. yüzyıldan XVII. yüzyıl sonuna kadar birçok yörede görülen at, koyun ve koç heykellerinin en güzel örneklerinden birisi, burada tanıtmaya çalıştığımız Mümine Hatun Kümbeti çevresinde karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵ Bu kabartmalı taş için bkz. M. Önder, "Konya Kalası ve Figürlü Eserleri" VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961), Ankara 1967.; Ay. yz. **Konya Müzesi Taş ve Ahşap Eserler Seksiyonu**, İstanbul 1962.; H. Gündoğdu, **A.g.tez**, s.273.; T.T. Rice, **The Seljuk in Asia Minor**, London 1961, p. 267, fig. 60.; S. Ögel, "Türk Heykeltçiliğinde İnsan Figürü", **Türk Kültürü**, Sayı 4, Ankara 1963, s. 15-20.; N. Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. IV, İstanbul 1971, s. 135, R. 49.

¹⁶ E. Esin "Bağdaş...", s.231.; R. Arık, **Kubad Abad**, İstanbul 2000,

¹⁷ G. İnal, **A.g.e.**, s. 88, R. 51 b, 69.

¹⁸ Bkz. 8 No'lu dipnotta anılan eserler.

¹⁹ H. Gündoğdu **A.g.tez.**, s. 275. vd.

Bilindiği üzere Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın 1064 yılında Ani'yi fethi ile kısa süre içerisinde tüm Kuzey Azerbaycan'ın Selçuklu hakimiyetine girmesi sağlanmıştır. İşte Selçuklu kollarından İldenizlilerin 1186 tarihinde Nahçıvan'da yaptırdıkları Mümine Hatun Türbesi ve çevresinde, bu kültürün yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan söz konusu Türbe çevresindeki park alanında sergilenen eserlerin çokluğu ve üslup bakımından beraberlik göstermesi, bunların XII.-XIII. yüzyıllarda "Selçuklu Çığırı" dediğimiz üslup özelliklerine bağlanmaktadır. Bu akım, sadece Nahçıvan çevresini değil, tüm Doğu Anadolu'da olduğu gibi, Kars, Ardahan, Ani ve Çoruh vadisindeki bir çok hıristiyanı yapı üzerinde de etkisini hissettirmiştir.

Burada tanıtmaya çalıştığımız koç biçimli mezar taşı da her kime ait ise, üzerindeki sembolik ifadelerden ve stilistik özelliklerinden dolayı XII.-XIII. yüzyıllarda Selçuklu üslubu etkisi altında meydana getirilmiş plastik değeri yüksek bir mezar taşı olarak dikkat çekmektedir.

Çizim 1: Koç şekilli mezar taşı üzerindeki figürlü kabartmalar (Ş.Karadaş'dan).

Foto.: 1- Nahçıvan'da Mümüne Hatun Kümbeti ve Çevresi

Foto.: 2 Nahçıvan'da Mümüne Hatun Kümbeti Çevresindeki Koç Şekilli Mezar Taşı